

ს.ს.ს.რ
განათლების სახალხო კომისარიატი
დაუსწრებელი პედაგოგიკის ინსტიტუტი

ენისა და ლიტერატურის სექცია.
I კურსი.

პროფ. გ. ახვლედიანი და დოც. არნ. ჩიქობავა.

ენათმეცნიერების პროპედევტიკა და
ზოგადი ფონეტიკა

განაკვეთი პირველი.

ტფილისი 1932 წ.

ენა, როგორც ენათმეცნიერების საგანი მატერიალისტური დიალექტიკის თვალსაზრისით.

წინასწარი განსაზღვრებანი.

სახელწოდება „ენათმეცნიერების პროპედევტიკა“ მოითხოვს ორი ცნების წინასწარ გარკვევას; ეს ცნებებია: „პროპედევტიკა“ და „ენათმეცნიერება“. „პროპედევტიკა“ ნაწარმოებია ბერძნულ სიტყვიდან, „ჰე პროპაედეია“ – „წინასწარი შესამზადებელი სწავლა.“ რაც შეეხება „ენათმეცნიერებას“, მას ჩვეულებრივად განსაზღვრავენ, როგორც მეცნიერებას ენის შესახებ. ახლა შეიძლება დავჯერდეთ ამ ზოგადს განსაზღვრებას; სრული განსაზღვრება მოცემული იქნება ბოლოს, როცა ენათმეცნიერება – ცნების შინაარსს სათანადოდ გავითვალისწინებთ.

ამ ზოგად განსაზღვრებას ამთავითვე ორი რამ უნდა დავუმატოთ: 1. ენათმეცნიერება არის მეცნიერება დანაწევრებულ ბგერებში მოცემულ მეტყველების შესახებ და, მაშასადამე, ყოველი სხვაგვარი ენა (მაგ. ჟესტ–მიმიკის ენა) მხოლოდ იმდენად არის მის შესწავლის საგანი, რამდენადაც უპირისპირდება დანაწევრებულს ბგერებში მოცემულს მეტყველებას და მნიშვნელოვანია ზოგადი „ენა“ – ცნების დახასიათება – ინტერპრეტაციისათვის. 2. ენათმეცნიერება არ არის სხვადასხვა ენების პრაქტიკული ცოდნა: მრავალ ენაზე მოლაპარაკე ადამიანი მხოლოდ ამიტომ ისევე არ იქნება ენათმეცნიერი, როგორც (სხვადასხვა ენაზე) მშვენივრად მომღერალი ადამიანი ამის გამო მუსიკოსად ვერ მიიჩნევა.

ენათმეცნიერების პროპედევტიკის მიზანია სისტემური სახით წარმოგვიდგინოს ენათმეცნიერების ელემენტები ისე, როგორც ეს არის შესაძლებელი ენათმეცნიერული ცოდნის თანამედროვე საფეხურზე. ენა და ენათმეცნიერება – ამ ორი ცნების გარშემო გაიშლება ჩვენი მსჯელობა, და ეს ცნებები მისცემს ამ მსჯელობას სისტემატურს ხასიათს.

„ენათმეცნიერება არის მეცნიერება ენის შესახებ“ რაღაა ენა? თუნდაც დანაწევრებულ ბგერებში მოცემული ენა? გვეტყვიან: „ეს არის ლაპარაკი, ლაპარაკის უნარი, აი, მაგალ. ქართული ენა, რუსული ენა, სომხური ენა და სხვ.“–ო. ეს ყოველდღიური განმარტება ენათმეცნიერს ვერ დააკმაყოფილებს: ენათმეცნიერული ანალიზის შედეგად ენის რაობაში ირკვევა ბევრი რამ ისეთი, რაც ლაპარაკის უნარზე მეტია; და ჩნდება ენის ისეთი მხარეები, რაც ენის რაობისთვის გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია. ამიტომაც პირველი საკითხი, რომელიც უნდა დაისვას და გაირკვეს, ასეთი სახისაა: რა ახასიათებს ენის არსებას ენათმეცნიერების თვალსაზრისით, ანუ სხვანაირად რომ ვთქვათ, რა არის ენა, როგორც ენათმეცნიერების საგანი?

ენა და ადამიანი.

„ენა არის ზღვარი, რომელიც ყოფს ადამიანს ცხოველისაგან და რომელსაც ვერც ერთი მხეცი ვერ გადმოლახავსო,“ ამბობს ცნობილი ინდოევროპეისტი მაქს მიულერი. ამ თქმის აზრი ნათელია: ენა არის ადამიანის დამახასიათებელი სპეციფიკური ნიშანი; ცხოველი იმიტომ არის ცხოველი, რომ ენა არ გააჩნია, „პირ–უტყვია“; ადამიანის ნიშანდობლივი თვისება სწორედ ის არის, რომ მას ენა გააჩნია, რომ ის „პირმეტყველია“. ამ გაგების თანახმად ადამიანი უნდა განვსაზღვროთ, როგორც „მეტყველი ცხოველი“.

ასეთი გაგება ძალზე გავრცელებულია. მას ზურგს უმაგრებს ერთი გარემოებაც: გონება, აზროვნების უნარი, რომელიც აგრეთვე ადამიანის დამახასიათებლად არის მიჩნეული, როგორც ცნობილია, მჭიდროდ არის დაკავშირებული მეტყველებასთან. მეტყველი იმავე დროს გონიერიც არის და ამით უფრო მკვეთრად უპირისპირდება „პირ-უტყვს“, ცხოველს.

იყო დრო, როცა ცხოველთა ფსიქოლოგია (ზოოფსიქოლოგია) ცხოველს მიაწერდა ყველა იმ ფსიქიკურ უნარს, რაც ადამიანს ახასიათებს. ზოოფსიქოლოგიის განვითარების შემდეგ საფეხურზე (დაწყებული ტორნდაიკიდან) ცხოველთა – ერთის შეხედვით – გონივრულ საქციელს სულ სხვა გაშუქება მიეცა და თუ „წინეთ ცხოველთა გონივრულობის შესახებ ლაპარაკობდნენ, ახლა მისი ადგილი დაიჭირა ცხოველთა „უგუნურობის შესახებ ლაპარაკმა“. ცხადია, ესეც ხელს უწყობს იმ შეხედულების განმტკიცებას, რომლის თანახმადაც ადამიანს ცხოველისაგან განასხვავებს ენა და აზროვნება, ერთმანეთთან მჭიდროდ შინაგანად დაკავშირებული.

და მაინც არ არის ასეთი გაგება სწორი: ვერც ენა, ვერც აზროვნება, რაც უნდა მნიშვნელოვანიც არ იყოს ერთიც და მეორეც ადამიანურობისთვის, ვერ გახდება ზღვარმდებლად ცხოველსა და ადამიანს შორის. ენის ჩანასახი ცხოველთა სამყაროსთვის არ არის უცხო. საყოველთაოდ ცნობილია, თუნდაც ისეთი ელემენტარული ფაქტი, რომ ძაღლის ყეფა ყოველთვის ერთნაირი არ არის: ყეფა იცვლება იმისდა მიხედვით, ძაღლს უყეფს იგი თუ ადამიანს, ნადირს ეძებს თუ უკვე იპოვა. ძაღლის მიერ გამოცემული ხმა ყოველთვის არ არის ერთნაირი, სხვადასხვა გამღიზიანებელს (გარედან მიღებულ შთაბეჭდილებას) ის სხვადასხვაგვარად უპასუხებს, საქმე გვაქვს პირობითი ნიშნების გამოყენებასთან გარკვეულს შემთხვევაში, და ეს კი ენის დამახასიათებელია. ყეფა დანაწერებულ ბგერებს არ წარმოადგენს. თუთიყუში და ჯაფარა კი დანაწევრებული ბგერების გამეორებასაც ახერხებს.

გვეტყვიან: თუთიყუში ავტომატურად იმეორებს გაგონილს და შერჩევით ვერ მოიხმარს ამ ბგერებსო. ჩვეულებრივად ეს მართლაც ასეა. მაგრამ კითხვა იბადება: ყოველთვის ასეა ეს თუ სხვაგვარი შესაძლებლობაც არსებობს? „გარკვეულს ფარგლებში (ხაზი ჩვენია) თუთიყუშს შეიძლება გაეგებოდეს, რასაც ლაპარაკობს. დაასწავლეთ თუთიყუშს სალანძღავი სიტყვები ისე, რომ მან შეითვისოს მათი მნიშვნელობა (ეს ერთი უმთავრესი გასართობთაგანია მეზღვაურთა, რომელნიც ბრუნდებიან ცხელი ქვეყნებიდან) და შემდეგ გააჯავრეთ ის და დარწმუნდებით, რომ თუთიყუში ისევე სწორად ხმარობს თავის სალანძღავ სიტყვებს, როგორც ბერლინელი მოვაჭრე ქალიო“ ამბობს ფრ. ენგელსი¹.

თუ ენა არ გამოდგება მიჯნად ცხოველსა და ადამიანს შორის, მით უფრო ეს უნდა ითქვას აზროვნების შესახებ. ცხოველთა სამყაროს ისეთ წარმომადგენლებს, როგორიცაა მაიმუნთა ზოგიერთი ჯიში, უდავოდ გააჩნია მოაზრების გარკვეული უნარი. ცნობილი ფსიქოლოგი ვოლფ. კელერი თავის ექსპერიმენტულ მიეზის შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ მაიმუნის ერთ ჯიშს, შიმპანზეს, ახასიათებს „გონივრული საქციელი იმავე რიგისა, როგორც ადამიანს“.² მსგავსი შედეგები მიუცია

¹ იხ. „შრომის როლი მაიმუნის გაადამიანურების პროცესში“: Диалект. природы, IV გამოც. 1930წ. გვ. 64–65.

² იხ. Келер, В.: Исследование интеллекта человекоподобных обезьян. თარგ. გერმან.–დან Изд. Ком. Акад. 1930. М. გვ.203.

ექსპერიმენტულ ძიებას ამერიკელ მკვლევარ იერქსისთვისაც. აქედან არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ისეთი დასკვნის გამოტანა, თითქოს მაიმუნი იმგვარადვე აზროვნებდეს, როგორც ადამიანი, მაგრამ ის მაინც ცხდია, რომ ადამიანური აზროვნების ჩანასახი ექსპერიმენტულად უკვე დასტურდება მაიმუნში: ზოოფსიქოლოგიის განვითარების თანამედროვე საფეხურისთვის სწორედ ეს უნდა მივიჩნიოთ დამახასიათებლად.

არც ენა და არც გონივრულობა არ ქმნის ზღვარს, რომლის ერთს მხარეზე ადამიანი იდგეს, მეორეზე კი ცხოველი რჩებოდეს. ადამიანისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ნიშანი სულ სხვა რაშიმე უნდა ვეძიოთ: ეს არის შრომა, შრომა ხელით, ისეთი ხელით, რომელსაც შეუძლია მოიხმაროს შრომის იარაღი და, რაც მთავარია, შექმნას ეს იარაღი.

ჭიანჭველაც „შრომობს“, ფუტკარიც „ჯაფას ეწევა“, მელიაც სოროს თხრის, მაგრამ არც ერთი მათგანი არავითარ იარაღს არ ხმარობს, არავითარ იარაღს არ ქმნის, იყენებს მხოლოდ თავის სხეულის ნაწილებს. ეს არ არის შრომა, – ვინაიდან „შრომა იწყება იარაღის გაკეთების მომენტიდან“, როგორც ფრ. ენგელსი ამბობს. სწორედ ასეთი შრომაა ნიშანდობლივი ადამიანისათვის: „უმდაბლეს საფეხურზე მდგომი ველურის ხელს შეუძლია ათასი ისეთი რამ გააკეთოს, რის გადაღება და განმეორება არ შეუძლია არც ერთი მაიმუნის ხელს. არას დროს არც ერთ მაიმუნს არ გაუკეთებია თავისი ხელებით თუ გინდ სულ უბრალო ქვის დანაო“ – ამბობს ფრ. ენგელსი. „შრომის საშუალებათა მოხმარება და შექმნა, თუმცა იგი ზოგიერთი სახეობის ცხოველებთანაც გვხვდება ჩანასახის სახით, ადამიანის შრომის პროცესის სპეციფიკურ დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენს და ამიტომ ფრანკლინი განსაზღვრავს ადამიანს, როგორც a tool making animal-ს, როგორც იარაღის მკეთებელ ცხოველს“ (ამბობს კ. მარქსი: კაპიტალი. რუს. გამ. 1931. გვ. 191).¹

თავისთავად ცხადია, რომ გაადამიანურების გზაზე დამდგარი „ცხოველი“ განკერძოებით არ ცხოვრობდა; იმ თავითვე უნდა ვივარაუდოთ ისიც, რომ მის სხეულს ვერტიკალური მდგომარეობა უნდა ქონოდა მიღებული: მხოლოდ ასეთ პირობებში იქნებოდა ხელი თავისუფალი და მხოლოდ ასეთ ხელს შეეძლო გაკეთებინა ის, რამაც უმაღლესი ცხოველი პრიმიტიულ ადამიანად, მაგრამ მაინც ადამიანად აქცია.

„შეიარაღებული ხელის პატრონი“, ადამიანი სხვაგვარს დამოკიდებულებაშია ბუნებასთან, ვინემ ცხოველი: „ცხოველი მხოლოდ სარგებლობს გარეშე ბუნებით და იწვევს მასში ცვლილებებს მარტო იმით, რომ მასში არსებობს; ადამიანი კი მის მიერ გამოწვეულ ცვლილებათა საშუალებით აიძულებს ბუნებას ემსახუროს მის მიზნებს, ე.ი. ბატონობს მასზე. ეს განსხვავებაც ისევ და ისევ შრომამ გამოიწვია“. (ფრ. ენგელსი).

ადამიანი ცვლილებას იწვევდა ბუნებაში, მაგრამ ამ პროცესში, შრომის პროცესში, თვით ადამიანის ბუნება იცვლებოდა. ამხრივ უდიდეს ცვლილებას მეტყველების გამომუშავება წარმოადგენს: „ბუნების საგნებში ადამიანი განუწყვეტლივ ახდენდა ახალ-ახალ ჯერ უცნობ თვისებათა აღმოჩენას. მეორე მხრივ შრომის განვითარება თავისთავად ხელს უწყობდა ჯგუფის წევრების უფრო მჭიდროდ დაახლოებას, ახშირებდა ურთიერთ დახმარების შემთხვევებს და

¹ ინსტიტუტური შრომისა და ადამიანის შრომა, რასაკვირველია იმითაც განსხვავდება, რომ შრომის პროცესი ისეთი შედეგით მთავრდება, რომელიც შრომის დასაწყისში... მომუშავეს წარმოდგენაში იყო მოცემული, მაგრამ ჩვენთვის ამჟამად ეს განსხვავება არ არის საინტერესო.

ცხადყოფდა ყოველი ინდივიდისათვის ამ ურთიერთობის სარგებლიანობას. ერთი სიტყვით ეს ადამიანად ქცეულები მივიდნენ იქამდე, რომ იგრძნეს საჭიროება ეთქვათ რაიმე ერთმანეთისათვის. საჭიროებამ შეიმუშავა თავისთვის შესაფერი ორგანო. მაიმუნის განუვითარებელი ყელი ნელა, მაგრამ სისწორით გადამუშავდა, გადადიოდა რა ერთი მოდულაციიდან მეორეზე, უფრო რთულზე და მეტყველების ორგანოები თანდათან შეეჩვიენ დანაწევრებულ ბგერათა გამოთქმას. (ფრ. ენგელსი: შრომის როლი... Диалект. прир. გვ. 65).

შრომის პროცესი დედაბოძია საზოგადოებრიობის. „შრომის პროცესი არ არის დამყარებული ადამიანის ცხოვრების ამა თუ იმ ფორმაზე, პირიქით იგი თანსდევს ყველა საზოგადოებრივ ფორმაციას, რადგანაც იგი საყოველთაო პირობაა ნივთიერების გაცვლისა ადამიანსა და ბუნებას შორის და იმავე ადამიანის არსებობის გარდაუვალი ბუნებრივი პირობაა“. კ. მარქსი, კაპიტალი, გვ. 125); ამას მეორე მხარეც აქვს, არა ნაკლებ მნიშვნელოვანი: „წარმოების მიზნით ადამიანები დგებიან ერთმანეთთან გარკვეულს კავშირსა და ურთიერთობაში. მხოლოდ ამ საზოგადოებრივ კავშირსა და ურთიერთობის საშუალებით აქვს ადგილი ადამიანის ზემოქმედებას ბუნებაზე, აქვს ადგილი წარმოებას. წარმოების საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ერთობლიობა ქმნის მას, რასაც ეწოდება საზოგადოებრივი ურთიერთობა, ქმნის საზოგადოებას, რომელიც იმყოფება ისტორიული განვითარების გარკვეულ საფეხურზე“ (კ. მარქსი: საქირაო შრომა და კაპიტ.).

ამრიგად, შრომამ, შრომის ხელოვნური იარაღების შექმნა-მოხმარამ შესაძლებელი გახადა ადამიანის გაბატონება ბუნებაზე, წარმოქმნა მეტყველება, დასაბამი მისცა სპეციფიკურს ადამიანთა საზოგადოებრიობას, – განსხვავებულს ცხოველთა ჯოგფრობისაგან. მოკლედ: შრომამ შექმნა ადამიანი.

თუ ინდოევროპეისტი ენათმეცნიერი გვეუბნებოდა: მეტყველებამ შექმნა ადამიანი, ადამიანი მეტყველი ცხოველიაო, მატერიალისტური დიალექტიკის დებულებაა: შრომამ აქცია ადამიანი ადამიანად, შრომამდე ამოადგმევინა ადამიანს ენა. ადამიანი „მეტყველი ცხოველი“ კი არ არის, არამედ „შრომის იარაღების მკეთებელი ცხოველია“.

არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ლ. მუარს, როცა ის ამბობს: „დებულება – ადამიანი არის იარაღის მკეთებელი ცხოველი – შეიცავს ისეთსავე დიდს ჭეშმარიტებას, როგორც დებულება – ადამიანი არის საზოგადოებრივი ცხოველი“.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ისტორიის წინა ხანის ეპოქებს უწოდებენ ქვის, ბრინჯაოს, რკინის ხანას იმისდა მიხედვით, თუ რა შრომის იარაღებს აკეთებდა და ხმარობდა იმ დროინდელი ადამიანი. და ეს სრულიად ბუნებრივია იმიტომ, რომ „ამა თუ იმ ეკონომიურ ხანას ახასიათებს არა ის, თუ რა წარმოებს იმ დროს, არამედ ის, თუ როგორ წარმოებს, ე.ი. შრომის რომელი იარაღით“.

ადამიანის ამეტყველება თავის მხრივ უდიდეს რევოლუციას მოასწავებს მის აზროვნებისათვის: ადამიანის აზროვნება ვერასოდეს მიაღწევდა განვითარების უმაღლეს საფეხურს, რომ მეტყველება მას იარაღად და საყრდენად არ გააჩნდეს (კერძოდ განყენებული აზროვნება სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა).

შრომის პროცესში შექმნილი მეტყველება – შრომის ნიადაგზე, საწარმოო ურთიერთობის საფუძველზე ჩამოყალიბებულ – ადამიანთა კოლექტივის გაგებინების საშუალებაა და აზროვნების უძლიერესი იარაღი. ენა იმდენადვე ენობს, რამდენადაც იგი ასეთს კოლექტივს ემსახურება. ამ მომენტით განისაზღვრება ენის არსი. ამაზე ქვევითაც გვექნება საუბარი, აქ კი ერთი რამ უნდა აღინიშნოს: შრომამ აქცია ადამიანი ადამიანად, მაგრამ ის ვერასოდეს ვერ გახდებოდა იმად, რაც ის არის,

რომ იმავე შრომის პროცესში მეტყველება არ წარმოქმნილიყო: მეტყველების საშუალებით შესაძლებელი ხდება ერთი ინდივიდის გამოცდილება–მიღწევა სხვებისთვის ხელმისაწვდომი გახდეს; მეტყველების საშუალებით ერთი თაობის მონაპოვარი შესაძლებელი ხდება გადაეცეს მეორეს; მეტყველება აუცილებელი პირობაა კაცობრიობის კულტურული წინსვლის. თუ მეტყველება წარმოუდგენელია საწარმოო ურთიერთობის საფუძველზე ჩამოყალიბებულ კოლექტივის გარეშე, პირუკუც ადამიანთა ასეთი კოლექტივის არსებობა წარმოუდგენელია მეტყველების გარეშე.

ენა როგორც აზროვნების იარაღი და გაგებინების საშუალება.

ყოველგვარ პირობით ნიშანთა კრებული, რომელიც კი იქნება ნახმარი ადამიანთა ურთიერთობაში გაგებინების საშუალებად, ენა იქნებოდა. ადამიანთა მეტყველება ჩვეულებრივად ბგერებისაგან ქმნის ასეთ ნიშნებს, ადამიანის ენა ბგერითი ენაა; ყრუ–მუნჯები მიმართავენ ჟესტებს, ხელებით „ლაპარაკობენ“.¹

როგორც თავშიაც ითქვა, ენათმეცნიერება სწავლობს პირველ ყოვლისა ბგერითს ენას; მაგრამ ბგერა შეიძლება იყოს დანაწევრებულიც და დაუნაწევრებელიც; შაშვის გალობა ბგერებისაგან შედგება, მაგრამ ეს ბგერები არ არის დანაწევრებული, ცალკე ბგერით ერთეულებად მისი დაშლა შეუძლებელია. ადამიანის მეტყველებაშიც შეიძლება ქონდეს ადვილი ასეთ ბგერათა კომპლექსს; კითხვაზე: „მოიტანა ვასომ წიგნი?“ შეიძლება ვუპასუხოთ „არა“, ანდა „ნტ“. ორივეს ერთი და იგივე მნიშვნელობა აქვს, – ორივე უარყოფას გადმოგვცემს. ამ მხრივ მათ შორის განსხვავება არ არის. ბგერითი მხარე კი რომ გავითვალისწინოთ, აღმოჩნდება, რომ „არა“ სამი ბგერისაგან შედგება (ა – რ – ა), „ნტ“ კი, რასაკვირველია, არ შედგება ნ და ტ–საგან, არც ნ და წ–საგან, როგორც ხშირად გონიათ ხოლმე. საკმარისია, ცალკე წარმოვთქვათ ნტ, ნწ, (ზა–ნტ–ი, ძუ–ნწ–ი) და შემდეგ შეადაროთ უარყოფითს აღმნიშვნელ ამ ნტ!–ს, რომ განსხვავება თვალში გვეცეს; ნ და ტ–ს გამოყოფა მასში შეუძლებელია და ჩვენ პირობით და მიახლოებით გადმოგვცემთ მას, რასაც ვამბობთ, ნტ (თუ ნწ) ასოებს რომ ვწერთ. „არა“ დანაწევრებულ ბგერებისაგან შედგება, „ნტ“–დაუნაწევრებულთაგან. ენათმეცნიერების შესწავლის საგანია, ის, რაც გადმოიცემა დანაწევრებულ ბგერებით ანუ სხვანაირად რომ ვთქვათ, დანაწევრებულს ბგერებში მოცემული მეტყველება (და არა „ნტ“! –ს მაგვარი მონაცემები). ყოველ ენას გააჩნია სრულიად გარკვეული რაოდენობა ასეთ დანაწევრებულ ბგერათა, რომელთაგანაც აიგება სათანადო ენის მთელი სიტყვიერი მარაგი (ქართული.² მაგალ., სულ. 33 ბგერას იყენებს).

ავიღოთ ორი სიტყვა: „რაჯულუნ“ და „კაცი“. ორივე დანაწევრებულ ბგერებისაგან შედგება; ორივე შეიძლება სათანადო ბგერებად დავყოთ, გამოვთქვათ დაუბრკოლებლივ, დავწეროთ, წავიკითხოთ. ამ მხრივ ეს ორი სიტყვა ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება. მაგრამ სხვა მხრივ მათი მოთავსება ერთ სიბრტყეზე არ შეიძლება. სიტყვა „კაცი“ გასაგებია ამ განაკვეთის მკითხველისათვის, „რაჯულუნ“ – კი გაუგებარია. რას ნიშნავს „გასაგებია“, „გაუგებარია“? „კაცი“ რომ

¹ უფრო დაწვრილებითს ცნობებს ჟესტ–მიმიკის ენის შესახებ და აგრეთვე იმ უპირატესობის შესახებ, რომელიც აქვს ბგერითს ენას სხვაგვარ ენის წინაშე, მედაუსწრებლე იპოვის ქართულ ენის შესავალს ლექციაში. განმეორების თავიდან ასაცილებლად ჩვენ აქ მათ არ შევხებით.

² ვგულისხმობთ სალიტერატურო ქართულ მეტყველებას. ზოგიერთს კუთხეში, მაგალ. ფშავში, ხევსურეთში ისეთი ბგერაც იხმარება რომელიც სალიტერატურო ქართულს არ გააჩნია (მაგ. ჯ).

გავიგონეთ, ვიცით, რაც არის ნაგულისხმევი, რაზე მიუთითებს ეს სიტყვა. „რაჯულუნ“ რომ გავიგონეთ, აღარ ვიცით, რას გულისხმობს იგი, რა მოვლენაზე თუ საგანზე მიუთითებს. მოკლედ: გაიგო სიტყვა, – ეს ნიშნავს, იცოდე, რაზე მიუთითებს იგი. მოსაუბრის ნათქვამს ჩვენ ჯერ გავიგონებთ, მერე გავიგებთ; ნათქვამი რომ გაიგო უთუოდ უნდა გაიგონო, მაგრამ შეიძლება გაიგონო, მაგრამ ვერ გაიგო. როცა უცხო ენაზე ლაპარაკობენ ჩვენ გაგონებაც ხშირად გვიჭირს, მაგრამ ძალიან გარკვევითაც რომ გაგვიმეორონ რომელიმე ფრაზა ან სიტყვა, მაინც ვერ გავიგებთ; ამის ერთი მაგალითი აქაც გვაქვს: „რაჯულუნ“; არაბულად იგი იმასვე ნიშნავს, რასაც ქართულად – „კაცი“ გადმოგვცემს. უცხო ენის შესწავლა იმაში მდგომარეობს, რომ გავითვალისწინოთ, რა ბგერათა კომპლექსი რა მნიშვნელობის მქონეა ე.ი. რაზე მიუთითებს.

უცხო ენის მაგალითზე ცხადი ხდება საკუთარი მეტყველების მექანიზმის ერთი მხარე: როცა ნათქვამი გვესმის, ვიღებთ სმენით (აკუსტიკურ) შთაბეჭდილებას; ეს უკანასკნელი ჩვენს ცნობიერებაში, როგორც იტყვიან ხოლმე, აღძრავს, უკავშირდება გარკვეულს წარმოდგენას; ასეთი დაკავშირების გარეშე თქმულის გაგება შეუძლებელია.

ლაპარაკის პროცესი საწინააღმდეგო მიმართულებებისაა; ვთქვათ, სიცივეს ვგრძნობთ; სიცივის განცდა მოგვეპოება, გვინდა ეს ვაცნობოთ მოსაუბრეს, ჯერ იძებნება სათანადო სიტყვის წარმოდგენა და შემდეგ მოძრაობის (ე.წ. მოტორული) ცენტრის საშუალებით ამოქმედდება ჩვენი სამეტყველო აპარატი და ჩვენ ვიტყვით: „ცივა!“. თუ მოსაუბრე რუსია, ვიტყვით „ხოლოდნო!“, თუ გერმანელია – „ეს ისტ კალტ!“, თუ ფრანგი – „ილ ფე ფრუა!“ და სხვ. და სხვ. ერთი და იგივე განცდა სხვადასხვა ენაზე სხვადასხვა სიტყვით გადმოიცემა; პირუკუ, სხვადასხვა სიტყვა შეიძლება მიუთითებდეს ერთსა და იმავე მოვლენაზე.

მეტყველების მექანიზმის თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ორი ცენტრი ადამიანის ტვინის ქერქმო: ერთი აკუსტიკური, სმენით შთაბეჭდილებების ცენტრი, მეორე მოტორული, მოძრაობის ცენტრი. პირველს უჭირავს საფეთქლის პირველი და მეორე ხვეულის მიდამო; აქ გამოყოფილია არე, რომელიც იღებს მხოლოდ სიტყვის აკუსტიკურ შთაბეჭდილებებს; მას ეწოდება ვერნიკეს ცენტრი. მოტორულ ცენტრს ეწოდება ბროკას ცენტრი; იგი მოთავსებულია შუბლის მესამე ხვეულის უკანა ნაწილში, ორივე მოთავსებულია მარცხენა ნახევარ სფეროში. ყოველ ნორმალურ ადამიანს, რომელსაც ნათქვამი ესმის და ლაპარაკის უნარიც გააჩნია აუცილობლად ჭირდება, როგორც ვერნიკეს, ისე ბროკას ცენტრი. ერთ–ერთი მათგანის დაზიანება იწვევს მეტყველების სხვადასხვაგვარ აშლილობას. წერა–კითხვის მცოდნე ადამიანს სხვა ცენტრებიც აქვს, მაგრამ მათი აღნუსხვა აქ საჭიროდ არ მიგვაჩნია.¹

აქ წარმოდგენილი ელემენტარული სქემა სხვისი ნათქვამის გაგონება–გაგება და საკუთარი განცდის გამოთქმის მექანიზმისა მიზნად ისახავს მიუთითოს იმ შინაგან კავშირზე, რომელიც არსებობს მეტყველების პროცესსა და ტვინის ფუნქციებს შორის. ტვინის ფუნქციებზე, რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში აზროვნებითი პროცესები გვაქვს. ადამიანის აზროვნება, როგორც ზევითაც ითქვა, ვერასოდეს მიაღწევდა განვითარების იმ საფეხურს რომელზედაც ის ამჟამად იმყოფება „საგნობრივ წარმოდგენებს“ „სიტყვის წარმოდგენები“ დასაყრდენად რომ არ ქონდეს;

¹ ესა და მეტყველების მექანიზმის სხვა საკითხები დეტალურად იქნება განხილული ფონეტიკურ მოვლენების გათვალისწინებასთან დაკავშირებით.

კონკრეტი სახეებით აზროვნება მეტყველების დაუხმარებლადაც შეიძლება; მაგრამ განყენებული აზროვნება – მეტყველების გარეშე წარმოუდგენელია.

მეტყველება ის ბერკეტია, რომლის შემწეობით ადამიანის აზროვნება ახერხებს უდიდეს სააზროვნო პროცედურათა სიმძიმის აწევას. მეტყველებს ცალკე ადამიანი; მისი მეტყველების მექანიზმი ორგანულად არის დაკავშირებული მისი ტვინის ფუნქციებთან; საკმარისია ორიოდ ცენტრის მოშლა, რომ ადამიანმა დაკარგოს მეტყველების უნარი.

ასე მჭიდროდ არის მეტყველება დაკავშირებული ინდივიდთან, და მაინც არ არის ენა ინდივიდუალური მოვლენა, მაინც ამბობენ, და ამბობენ სრულიად საფუძვლიანად, ენა სოციალური მოვლენააო. რას ნიშნავს ეს? რაში მდგომარეობს ენის სოციალურობა?

გავანალიზოთ სიცილი და მეტყველება; ლაპარაკობს ცალკე ადამიანი, იცინის ცალკე ადამიანი; ორსავე შემთხვევაში ინდივიდის აქტთან გვაქვს საქმე, ორივე ინდივიდის განცდების (ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით) გამოვლენაა. მაგრამ მათ შორის არსებითი განსხვავებაა. ჩვეულებრივად ვიცინით, იმიტომ რომ გვეცინება, რომ ამაში გამოსავალს პოულობს ჩვენი მხიარული განწყობილება. სიცილი განსაზღვრლია სუბიექტური განწყობილებით და არა ობიექტური საჭიროებით შეიძლება სრულებით უადგილოდ იყოს სიცილი, მაგრამ მაინც თავი ვერ შევიკავოთ და გაგვეცინოს (კარგად აღნიშნავს ამას ქართული „მეცინება“). სიცილი არ საჭიროებს მეორე ადამიანს: შეიძლება ჩვენთვის ვიჯდეთ, ვკითხულობდეთ რასმე სასაცილოს და გულიანად ვიცინოდეთ.

ადამიანი იცინის იმიტომ, რომ „ეცინება“, რომ „სიცილი აუვარდა“, მაგრამ ლაპარაკობს არა იმიტომ, რომ „ელაპარაკების“ (რომ „ლაპარაკი აუვარდა“): ასეთ რასმე მართლაც აქვს ადგილი ფსიქიკური აშლილობის დროს, მაგრამ ნორმალურს ვითარებას ეს სრულებით არ შეეფერება. ნორმალურს პირობებში ადამიანი ლაპარაკობს იმისთვის, რომ ვისმე რამე გააგებინოს. ამოსავალია მეტყველების ფსიქიკა, მაგრამ მეტყველების აქტს გარკვეული დანიშნულება, სოციალური ფუნქცია აქვს. თუ შეიძლება ასე ითქვას ადამიანი იცინის „თავისთვის“, ლაპარაკობს – სხვისთვის.

არის შემთხვევები, როცა ადამიანი „იცინის სხვისთვის“ (სცენაზე), ლაპარაკობს კი თავისთვის, მაგრამ ასეთი სიცილი კი ხელოვნურია და, მაშასადამე, ბუნებრივი სიცილისთვის დამახასიათებლად ვერ მიიჩნევა. ასე ლაპარაკი კი, მართალია, არანორმალური არ არის, მაგრამ იშვიათია ნორმალური პირობებისთვის და რაც მთავარია, ასეთი ლაპარაკის დროს ჩვენ იმავე სამეტყველო საშუალებებს მოვიხმართ, რასაც სხვასთან ლაპარაკის დროს ვიყენებთ. მაშასადამე, თავისუფალი როდი ვართ!

ამგვარად, სიცილს მსმენელი და მაყურებელი არ სჭირდება, ლაპარაკავს კი გამგონე უნდა. ეს კი ნიშნავს მე ვერ ვილაპარაკებ ისე, როგორც მომეპრიანება (მხედველობაში გვაქვს სამეტყველო საშუალება და არა თქმულის შინაარსი), არამედ უნდა ვილაპარაკო ისე, როგორც ეს არის მიღებული ადამიანთა იმ კოლექტივში, რომელიც ამ ენას ხმარობს. თუ მაგალითად გარკვეულს საგანს „წიგნი“ ქვია, მე ვერ ვიხმარ ამ საგანს აღსანიშნავად „წიტნი“-ს, ანდა „ჩინგი“-ს, ან სხვა რასმე მაგგვარს რადგანაც ამან შეიძლება გამოიწვიოს გაუგებრობა, რადგანაც ეს ხელს შეუშლის ჩემი ნათქვამის გაგებას... ასევე, თუ ქართულს ენობრივს კოლექტივში ნორმალურია ფრაზა: „მოწაფეს აქვს წიგნი“ ჩვენ ვერ ვიტყვით: „მოწაფემ აქვს წიგნის“ ან სხვა რამ ამისთანას.

მეტყველება სოციალურია იმიტომ, რომ მეტყველი არ არის თავისუფალი მეტყველების პროცესში; მას ზღუდავს¹. ის ენობრივი კოლექტივი, რომელიც ამ ენას ხმარობს გაგებინების საშუალებად საწარმოო ურთიერთობის პროცესში. ინდივიდს არ შეუძლია ანგარიში არ გაუწიოს სათანადო ენობრივ კოლექტივს, თუ სურს რომ მისმა მეტყველებამ თავისი სოციალური ფუნქცია შეასრულოს.

ინდივიდთან დაკავშირებულობა არ გამორიცხავს მეტყველების სოციალურ ხასიათს. ინდივიდში მოცემული შეიძლება იყოს მხოლოდ ინდივიდუალურიცა და სოციალურიც. მეტყველება სოციალურია ინდივიდში.

თუ კოლექტივი კონტროლს უწევს, ზღუდავს ინდივიდის მეტყველებას, როგორღა არის შესაძლებელი განსხვავებულობა მეტყველებაში, როგორღა ახერხებს ენა განვითარებას? უდავოა, რომ ერთი ინდივიდი არას დროს არ ლაპარაკობს სავსებით ისე, როგორც მეორე; ცოცხალს მეტყველებაში ვარიაციებს აქვს ადგილი არა მარტო ინდივიდების მიხედვით: ერთი ინდივიდიც, ზუსტად რომ ვთქვათ, არ ლაპარაკობს ყოველთვის სავსებით ერთნაირად. მაგრამ ეს ვარიაციები იშლება იმ ზოგადის ფონზე, რომელსაც სათანადო ენა წარმოადგენს და არ სცილდება გარკვეულს ფარგლებს. ფარგლებს კი ქმნის ისევ ფაქტი, რომ ენა არის გაგებინების საშუალება, სოციალური ურთიერთობის იარაღი. ამიტომ ყოველი არსებითი ცვლილება, მომდინარე ინდივიდიდან, მხოლოდ იმდენად არის ასატანი ენისთვის, რამდენადაც მას აქვს სათანადო ენობრივი კოლექტივის სანქცია.

ცოცხალი და მკვდარი ენა

თუ ენა გაგებინების საშუალებაა, ცხადია, თავის სოციალურ დანიშნულებას ის მაშინ ასრულებს, თუ ხმარებაშია, თუ რომელიმე ენობრივი კოლექტივი მას იყენებს, როგორც ურთიერთობის იარაღს. ხმარებულობაში მდგომარეობს ენის სიცოცხლე. ცოცხალია ენა, თუ იხმარება; მკვდარია, თუ ხმარებიდან გამოვიდა, თუ არავითარი ენობრივი კოლექტივი არ ხმარობს მას, როგორც ურთიერთობის იარაღს. ცოცხალია ქართული, სომხური, რუსული, თურქული... მკვდარია მაგალ. – ლათინური (ძველი რომის იმპერიის ენა).

მკვდარი ენა შეიძლება ხელოვნურად ცოცხლდებოდეს რომელსამე წრეში; ამის ნიმუშია იგივე ლათინური, რომელსაც ამჟამად ხმარობენ ექიმები წამალთა გამოწერისას....

ენა ენის მატარებლის გვართომობის საკითხს ვერ გარკვევს

ადამიანს შეუძლია ახალი ენა ისწავლოს გარდა იმ ენისა, რომელსაც იგი ბავშვობიდან ხმარობს, რომელიც მისი მშობლიური ენაა. თუ ის ისეთ წრეში ჩავარდა, სადაც წინანდელი ენა სრულებით არ იხმარება, მას შეიძლება იგი დაავიწყდეს კიდევ: ადამიანმა დაივიწყა თავისი ენობრივი კოლექტივის ენა და შეითვისა სხვისი ენა. ერთი ენის მცოდნე ზრდა დამთავრებულ ადამიანისთვის მეორეს შესწავლა მეტ-ნაკლებ სიძნელეს წარმოადგენს, იმისდა მიხედვით, რამდენად უახლოვდება ან შორს დგას ახალი ენა მის ენასთან. ბავშვისთვის კი, სანამ ის ენას აიდგამდეს, ამგვარი სიძნელე არ არსებობს; ბავშვი სრულიად დაუბრკოლებლად სწავლობს იმ ენას,

¹ იძულება–შეზღუდვა, რომელსაც ინდივიდი განიცდის კოლექტივის მხრივ, საერთოდ, ნიშანდობლივი თვისებაა სოციალურისა.

რომელიც მას ესმის, იმისდა მიხედვით, თუ რა ენაზე ლაპარაკობენ მისი მშობლები. ის, რაც ცალკე ინდივიდის შესახებ ითქვა, ძალაში რჩება მთელი ენობრივი კოლექტივის მიმართაც; გარკვეული გვარტომობის ხალხი, რომელიც ერთ დროს გარკვეულს, ვთქვათ A ენაზე ლაპარაკობდა, შეიძლება დროთა ვითარებაში გარკვეულს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურს პირობებში B ენაზე ალაპარაკდეს. თურქული მოდემის ბულღარელები ამჟამად ერთ-ერთ სლავურ ენაზე ლაპარაკობენ. აფრიკიდან მონებად წამოყვანილი ზანგების შთამომავლობა ამერიკაში ინგლისურად ლაპარაკობს, ზანგური დავიწყებული აქვს... აქიდან კი ასეთი ზოგადი დასკვნა გამომდინარეობს: ენის მიხედვით ვერ ვიმსჯელებთ გვარ-ტომობის შესახებ და პირუკუ: გვარტომობა ენის საკითხს არ არკვევს¹...

„წმინდა“ ენა არ არსებობს

ერთი ენობრივი კოლექტივი როდია ჩინური კედლებით დაშორებული მეორეს არა თუ ამჟამად, როდესაც მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეები მჭიდრო ეკონომიურ და კულტურულ კავშირში იმყოფებიან ერთმანეთთან, არამედ ძველადაც წარმოდგენელია ისეთი ენობრივი კოლექტივი, რომელსაც სავსებით კარჩაკეტილად ცხოვრება შეძლებოდა. კულტურულ-ეკონომიური კავშირი ენობრივ კოლექტივთა შორის არ შეიძლება არ აისახოს სათანადო ენებშიც. პირველ ყოვლისა ეს თავს იჩენს სიტყვების სესხებაში. არ არსებობს დედამიწის ზურგზე არც ერთი ენა, რომელსაც მეტ-ნაკლები ოდენობით სხვა ენის სიტყვები არ ქონდეს შეთვისებული. არც ფორმების სესხებაა შეუძლებელი, თუმცა ამისათვის ენათა უფრო ახლო ურთიერთობაა საჭირო. წმინდა ენა, ენა მხოლოდ „თავისი“ მარაგით, სხვა ენის მასალისაგან თავისუფალი, ზღაპარია.

ნასესხებ მასალას ენა შეიგუებს და იმდენად შეისიხლხორცებს, რომ დროთა ვითარებაში საგანგებო ძიებაა საჭირო, რომ მისი ნასესხობა დამტკიცდეს. სალიტერატურო ქართულით მოუბარი გაურბის უცხო სიტყვას „ულიცა“ და ხმარობს სიტყვას „ქუჩა“; ასევე არ იხმარს „გოროდ“-ს, არამედ „ქალაქ“-ს, ღრმად დარწმუნებული, რომ ქართულით შეცვალა უცხო სიტყვები. თანამედროვე გაგებისათვის ეს მართლაც ასეა, მაგრამ სადაურობის ძიებას რომ მივყოთ ხელი, გამოირკვევა, რომ არც „ქალაქია“ ქართული და არც „ქუჩა“. (ქალაქი სომხური გზით მოდის ასურულიდან, ქუჩა – კი სპარსული სიტყვაა).

ასევე არაქართულია წარმოშობის მიხედვით – წიგნი, მელანი, კალამი, ფანქარი... ბაღი, ბულბული... საათი, ადათი, სინდისი, ნამუსი და მრავალი სხვა... თვით ისეთი სიტყვებიც კი, როგორცაა „ოჯახი“, „მუშა“ არ არის ქართული წარმოშობის; „პურიც“ კი ბერძნულია და „ღვინო“-ც, გაჭირდებოდა ქართულ სიტყვად მიგვეჩნია...

ენა შემაკავშირებელი და ენა გამთიშველი

ეს თუ ის ენა გაგებინების საშუალებაა სათანადო ენობრივი კოლექტივის ფარგლებში; სხვა ენობრივი კოლექტივი სხვა ენას ხმარობს თავის ფარგლებში. იმავე

¹ ერთი ენათმეცნიერი ამბობდა: არიული ენების მიხედვით არიული რასის შესახებ ლაპარაკი იმდენადვეა შესაძლებელი, რამდენადაც დასაშვებია ლაპარაკი დოლიქოცეფალურ (გრძელთავიან) გრამატიკაზე.

მიზნისთვის ის, რაც აკავშირებს ერთი ენობრივი კოლექტივის წევრებს ერთმანეთთან, თიშავს ამ კოლექტივის წევრებს მეორე კოლექტივის წევრებისაგან; ენა შემაკავშირებელი იმავე დროს არის გამთიშველიც.

ეს ყოველთვის ცხადი იყო, მაგრამ განსაკუთრებით საგრძნობი გახდა ეს გასული საუკუნიდან, როდესაც ხალხთა კულტურულ-ეკონომიურმა ურთიერთობამ ძალზე ინტენსიური გახდა. მრავალენიანობა უდიდეს დაბრკოლებას ქმნის ამ ურთიერთობისათვის. არა იშვიათად თვით დიდ მეცნიერებსაც კი უჭირთ ამ დაბრკოლების გადალახვა: გამოჩენილი ინგლისელი მოაზროვნე ჯონ სტიუარტ მილი გაჭირვებით კითხულობდა თურმე გერმანულს, ხოლო სახელგანთქმულმა ინგლისელმა ფიზიკოსმა ფარადეიმ სულ არ იცოდა გერმანული და მოკლებული იყო შესაძლებლობას უშუალოდ გაცნობოდა გერმანულ ფიზიკოსების რობერტ მაიერისა და ჰელმჰოლცის გამოკვლევებს.

ყოფილა შემთხვევა, რომ პოლიტიკურ მოღვაწეებსაც არ აღმოაჩნდებოდათ ხოლმე მათთვის საჭირო ენის ცოდნა. გრემ, ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრმა მსოფლიო იმპერიალისტური ომის დაწყებისას, ფრანგული არ იცოდა, ხოლო საფრანგეთის ელჩმა ინგლისში კამბონმა ძალიან ცუდად იცოდა ინგლისური... თუ რა მნიშვნელობა აქვს ამას ეს იქიდან ჩანს, რომ მსოფლიო იმპერიალისტური ომის შემდეგ საზავო კომფერენციაზე კლემანსომ განსაკუთრებული გავლენა მოიპოვა იმიტომაც, რომ დიპლომატთა შორის ერთად ერთი კაცი იყო, რომელსაც თანაბრად ეხერხებოდა, როგორც ფრანგული ისე ინგლისური, ამბობს ო. იესპერსენი, რომლის წიგნიდანაც („ინტერნაციონალური ენა“ – გერმ. – ჰაიდელბერგი. 1928. გვ. 5) მოგვყავს აღნიშნული ცნობები.

სრულიად ბუნებრივია, თუ ასეთ პირობებში მკვეთრად იგრძნობა საჭიროება დაიძებნოს გამოსავალი არსებული მდგომარეობიდან. ასეთი გამოსავლის დაძებნის ცდა მოცემულია ხელოვნურს ენებში. ცნობილია რამდენიმე ასეთი ხელოვნური ენა; ჩამოყალიბებული სახე მან მიიღო პირველად „ვოლაპუკ“-ში, რომელიც 1880 წელს გამოვიდა, რომლის ავტორიც იყო შლეიერი. სულ ბოლოდროინდელ ცდას წარმოადგენს ცნობილ ენათმეცნიერ ო. იესპერსენის „ნოვიალ“-ი, რაიც შემოკლებით ნიშნავს: ახალი ინტერნაციონალური დამხმარე ენა“; გამოვიდა იგი 1928 წელს. იმ ორმოცდაათიოდე წლის მანძილზე, რომელიც ნოვიალს ვოლაპუკისაგან ამორებს რამოდენიმე სხვა პროექტიც იყო წარმოდგენილი (ესპერანტო, იდო, ოქციდენტალი...); ამათში ყველაზე დიდი გავრცელება მოიპოვა ესპერანტომ.

ამ ენებს საერთო ბევრი რამ აქვთ: ყველა ესენი ხელოვნურია, შეთხულები, რაც შეიძლება მარტივი და ლოგიკურად თანამიმდევარი გრამატიკით; მასალად გამოყენებულია ევროპული ენის ძირები, რომ ამით გაადვილდეს ამ ენის მოხმარა ევროპელთათვის (სხვა ენებზე მოუბარი ხალხები მხედველობაში არაა!). ეს ხელოვნური ენები დამხმარეა, ე.ი. ნავარაუდევია მათი შესწავლა მშობლიური ენის გვერდით – სხვადასხვა ენაზე მოსაუბრე ხალხთან ურთიერთობის გასაადვილებლად. თავის დროზე ასეთი ენა უპერსპექტივოდ მიაჩნდათ ენათმეცნიერებს: როგორც კი ხმარებაში გავა იგი, სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა სახეს მიიღებს, დიალექტებად დაიშლებაო. ბოლო ხანებში ხელოვნურ საერთაშორისო დამხმარე ენას პრინციპში მხარს უჭერდნ და უჭერენ ისეთი დიდი ენათმეცნიერები, როგორიც არიან შუხართი, ტომსენი, მედე. აკად. ნ. მარი „ადამიანური მეტყველების ხელოვნურ სუროგატად თვლის ესპერანტოს, იდოს და მაგვარ ენებს. მაგრამ მომავალში „ერთიანი მსოფლიო“ – ენა მიაჩნია (და მიაჩნია სრულიად სამართლიანად) „უცილობელ პოსტულატად მომავალი უკლასო უეროვნო ერთიან საკაცობრიო საზოგადოებრიობისა“.

ენა იდეოლოგიური მონაცემია

ხელოვნური ენების საკითხი ერთხელ კიდევ აპყრობს ჩვენ ყურადღებას იმ ძირითად სოციალურ ფუნქციაზე, რომელიც ენის არსებას ქმნის. მაგრამ ენა არა მარტო სოციალური მოვლენაა, იგი იდეოლოგიურ მონაცემსაც წარმოადგენს. სოციალურობა არ უნდა ავრიოთ იდეოლოგიურობაში; სოციალური მოვლენა შეიძლება იყოს არა იდეოლოგიურიც. ყოველი იდეოლოგიური მოვლენა სოციალური, მაგრამ ყოველი სოციალური არ არის იდეოლოგიური. მანქანა, როგორც საწარმოო იარაღი, სოციალური მოვლენაა, მაგრამ არაა იდეოლოგიური; მეტყველება სოციალურიც არის და იდეოლოგიურიც. მისი იდეოლოგიურობის საფუძველია ნიშნადობა; ყოველი ენობრივი მონაცემი რაღაცის ნიშანია: სახლი, კარი, ქვა, კლდე, ჰაერი, მიწა, წყალი და მრავალზე უმრავლესი ამგვარი სიტყვა საგანზე მიგვითითებს, საგნის ნიშანია; ააშენა, დააქცია, მოკლა, შეიპყრო, დაწერა, წაიკითხა, მოხნა, დათესა და მაგვარები სხვადასხვაგვარ მოქმედებას აღნიშნავენ; „კი“, „დიახ“ – დასტურის ნიშანია; „არა“ – უარყოფის... „თუ“, „რომ“ – პირობის და სხვ. და სხვ.

არ არსებობს არც ერთს ენაში არც ერც ერთი ბუნებრივი მონაცემი, რომელიც ან თავისთავად ან სხვებთან ერთად რასმე არ ნიშნავდეს. ნიშნად ყოფნა აუცილობლად ახასიათებს ყოველივე ენობრივს. ის, რისი ნიშანიც ენობრივი მონაცემია, წარმოადგენს ბაზისს (საფუძველს) ენისათვის: ნიშანთა სამყაროს ნივთთა (და სხვა ობიექტთა) სამყარო უდევს საფუძვლად. ნიშანი იმდენადვეა ნიშანი, რამდენადაც ის რაღაცის ნიშანია, რაღაცაზე მიუთითებს, რაღაცას აღნიშნავს.

ეს აღნიშვნა, ობიექტზე მითითება, ობიექტური მომენტი ენობრივ მონაცემში; მაგრამ მას შეიძლება დაერთოს სუბიექტური მომენტიც. სუბიექტური მომენტი ის გრძნობითი, ემოციური იერია, რომელიც ამა თუ იმ სიტყვას თან ახლავს. რა წარმოშობს ამ გრძნობითს იერს? ერთს შემთხვევაში მას იწვევს თვით აღნიშნული საგანი, მეორეში კი – მეტყველის დამოკიდებულება საგნისადმი. სიტყვებს „მეცნიერი“ „მოდვაწე“ სხვა ემოციური იერი გადაკრავს, ვინემ სიტყვებს „ჩარჩი“, „ბაცაცა“... ეს უკანასკნელები შეძლება სალანძღავ სიტყვადაც გამოვიყენოთ; „მეცნიერი“ „მოდვაწე“ ასეთად შეუძლებელია იქნეს ხმარებული.

ორი ზემოხსენებული მომენტიდან მეორეს – მეტყველის დამოკიდებულებას საგნისადმი – აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ეს იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ დამოკიდებულება ერთი და იმავე სიტყვით აღნიშნულ ობიექტისადმი შეიძლება იყოს სულ სხვა და სხვა გვარი, იმისდა მიხედვით, თუ რას მოითხოვს მეტყველის თვალსაზრისი. აქ მთელი სიგრძე სიგანით იმლება მეტყველის კლასობრივი თვალსაზრისი; ერთი და იგივე სიტყვა შეიძლება სრულიად ერთმანეთის საწინააღმდეგო გრძნობით სამოსელში გაეხვიოს იმისდა მიხედვით, თუ რა კლასის თვალსაზრისზე დგას მეტყველი. სიტყვა „რევოლუციონერი“ საპატიო სახელია ყველა იმისთვის, ვისთვისაც ძვირფასია რევოლუცია და პირიქით ის სალანძღავ სიტყვას წარმოადგენს იმის პირში, ვინც რევოლუციას ებრძვის. სიტყვა „სოციალიზმი“ შეგნებული მუშისათვის სანუკვარი მომავლის სიმბოლოა, კაპიტალისტისათვის კი ეს არის ყოველივე უბედურების განხორციელება... ცნობილი მონარქისტი ვ. შულგინი თავის „Дни“-ში 1905 წლის შესახებ რომ ლაპარაკობს, ბრჭყალებში სვამს გამოთქმას „განმათავისუფლებელი მოძრაობა“ ეს ბრჭყალები წერილობითი სახით აღნიშნავს რევოლუციის მტრის დამოკიდებულებას ამ მოძრაობისადმი, იმ ემოციურ იერს, (ბოროტ ირონიას) რომელიც ამ გამოთქმას ახლავს ვ. შუბინის სიტყვახმარებაში. არა

ნაკლებ დამახასიათებელია შემდეგი ფრაზა, იმავე წიგნიდან: „გაზეთ კიევიანინის“ (შავრაზმული გაზეთი იყო, რომელსაც ვ. შულგინი ხელმძღვანელობდა!) დაურიდებელმა ბრძოლამ „რევოლუციასთან მრავალ კიეველს შეუნარჩუნა კონტრ-რევოლუციონური განწყობილება“. (ხაზი ჩვენია გვ. 13). მკითხველი ნათლად ხედავს, რომ ვ. შულგინი გაზეთის მიღწევად თვლის კონტრ-რევოლუციონური განწყობილების შენარჩუნებას, მისთვის ეს სასიქადულოა; სიტყვა „კონტრ-რევოლუციონერი“ მონარქისტის სიტყვა ხმარებაში სულ სხვა სოციალური აქცენტის მატარებელია, ვინმეს რევოლუციონერის მეტყველებაში.

ამ გრძნობის იერში, რომელსაც ერთი და იგივე სიტყვა იღებს სხვადასხვა სოციალური დაჯგუფების, კერძოდ სხვადასხვა კლასის სიტყვა ხმარებაში, ამ სოციალურ აქცენტში უკუიფინება ის, რაც ყველაზე დამახასიათებელია ენის კლასობრიობისათვის.

არის მეორე საშუალებაც ამავე მოვლენის გამოსამჟღავნებლად. ერთსა და იმავე საგანს, ობიექტურ მონაცემს შეიძლება რამოდენიმე სიტყვა აღნიშნავდეს სხვადასხვა გვარად. ერთი სოციალური ჯგუფის წარმომადგენელს შეუძლია ერთი იხმაროს, მეორეს – მეორე. აქ სხვადასხვა თვალსაზრისი გამოსავალს პოულობს სხვადასხვა სიტყვის ხმარებაში ერთისა და იმავე მონაცემის აღსანიშნავად. რევოლუციონური მოძრაობის მონაწილეს რევოლუციონერი ეწოდება რევოლუციონერთა წრეში, თვითმპყრობელობა ამისთვის კი ხმარობდა სპეციალურ ტერმინს „კრამოლნიკს“ (ვინც „კრამოლას“, არე-დარევას თესავს). რევოლუციონური მოძრაობა იმავე მთავრობის თვალსაზრისით იყო „ბუნტი“, ისევე, როგორც მოსახლეების მეშჩანური ნაწილი მას უძახოდა „არეულობას“... რევოლუციონერი – კრამოლნიკი, რევოლუცია – ბუნტი, არეულება, აი ნიმუშები ერთი და იმავე ობიექტური მონაცემის სხვადასხვაგვარი აღნიშვნისა სხვადასხვა სიტყვის შერჩევის საშუალებით. ეს ქმნის უწინარეს ყოვლისა იმას, რაც სტილის სახელწოდებით არის ცნობილი. ჩვენ აქ გვაინტერესებს კლასობრიობა სტილის. თავისებური სტილი აქვს მეცნიერებს, პოლიტიკას, სხვადასხვა ადამიანსაც კი. ყველას კარგად მოეხსენება, როგორ თავისებურია იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა დიპლომატების ენა, რომელნიც ერთს ფიქრობენ, მეორეს ლაპარაკობენ, ხოლო მესამეს აკეთებენ... ვთქვათ რომელიმე იაპონია, აღმოსავლეთის ეს ონავარი, „მორცხვად“ ლაპარაკობს იმის შესახებ, რომ მას „მანჯურიაში ინტერესები აქვს“; მართალ ენაზე გადათარგმნილი ეს ნიშნავს: – „მანჯურია ხელში უნდა ჩავიგდოო“...

ენა იდეოლოგიურ მონაცემს წარმოადგენს. კლასობრივია ყოველი იდეოლოგია; კლასობრივია ენაც, როგორც იდეოლოგიის ერთ-ერთი სახეობა. ენობრივი მონაცემი იშვიათად თუ არის მხოლოდ ობიექტური მონაცემი. მას თან ახლავს ემოციური იერი, რომელშიაც უკუფენას პოულობს სიტყვის სოციალური აქცენტი. იგივე ემოციური იერი თავისებურად წყვეტს ლექსიკის საკითხს და ქმნის სტილის თავისებურებას.

ამაში აისახება ყველაზე მკვეთრად სოციალურ და კერძოდ, კლასობრივ, თვალსაზრისთა სხვადასხვაობა ენაში. სტილსა და სემასიოლოგიას გარდა სიტყვაწარმოებაშიაც შეიძლება პოვოს მან გამოხატულება¹. მაგრამ აქ გაცილებით ნაკლები შესაძლებლობაა; მორფოლოგია (ბრუნვა-უღვლილება) და ფონეტიკა კი

¹ სიტყვაწარმოებაში სოციალურ თვალსაზრისის სხვაობის ნიმუშები მოცემული ვ. თოფურისა „ქართული ენის განაკვეთში“ და ამიტომ უადგილობის გამო მასზე აქ არ შევჩერდებით. იქვეა მოცემული სოციალურ დიალექტების დახასიათებაც.

მაქსიმალურად ნეიტრალური სინამდვილეა ენაში, როგორც იდეოლოგიურს მონაცემში. (ამას თავისი მიზნები აქვს: მათი განხილვა აქ უადგილო იქნებოდა). ენის, როგორც იდეოლოგიური მონაცემის საკითხი, ენათმეცნიერებაში ნაკლებად არის დამუშავებული. ამიტომაც ჩვენ გამოვყავით ის მომენტები, რომლებიც უფრო მკვიდრად დადგენილად შეიძლება იქნეს მიჩნეული. ეგევე უნდა ითქვას ენის კლასობრივი ბუნების შესახებ, ოღონდ ამას ერთი რამ უნდა დაემატოს; მართლია ინდოევროპეისტიკამაც გვერდი ვერ აუხვია ამ საკითხის დასმას, მაგრამ ენათმეცნიერული აზროვნების გულისყური ამ საკითხს მიაპყრო აკად. ნ. მარმა უკანასკნელი წლების ნაშრომში; პირდაპირ შეიძლება ითქვას, რომ ამ საკითხის გამახვილება ენათმეცნიერებაში მის დამსახურებას შეადგენს.

ყოველი ენა სიტემას წარმოადგენს

ნივთთა სამყარო აურაცხელია; ობიექტურს სინამდვილეში, – იქნება იგი ბუნების სინამდვილის თუ სოციალური სინამდვილის სახით მოცემული – ნივთთა ეს უბოლოვადი სამყარო ერთმანეთთან ათასგვარად არის გადაჯაჭვული და ურთიერთობათა უმაგალითო ხლართს იძლევა.

ადამიანის მეტყველებაში აისახება როგორც ამ ნივთთა, ისე ამ ურთიერთობათა სამყარო. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული ნივთთა და ურთიერთობათა სამყაროს შეეფერება – მეტყველებითი სამყარო, სიტყვათა სამყარო. ერთს მხარეზე დგას ბაზისი მოვლენები, (საგნები...), მეორე მხარეზე კი ზედნაშენის მოვლენები (სიტყვები). ერთის წუთით წარმოვიდგინოთ, რომ ყოველ ერთეულს ბაზისის სინამდვილეში, ყოველს მის ვარიაციას, ყოველს ახალს ურთიერთობას, რომელშიაც ეს მონაცემი შეიძლება აღმოჩნდეს ბაზისის სხვა მონაცემთან, შეეფერება სპეციალური, მხოლოდ მისთვის განკუთვნილი ნიშანი. და რომ ენა შემდგარია ასეთი სპეციალურ–ინდივიდუალური მონაცემებიდან, რომ იგი წარმოადგენს ასეთ მონაცემთა გროვას. ასეთ პირობებში არცერთი ენის შესწავლა არ მოხერხდებოდა.

მართლაცდა, ყოველ დღე რამოდენიმე ასეული ათასი ქართული სიტყვა დაიწერება, სულ მცირე რომ ვთქვათ; წლების განმავლობაში ამ ერთეულთა ჯამი ასტრონომიულ რიცხვს მოგვცემს. მაგრამ ყველაფერი ხომ არ იწერება. იმის დასათვლელად თუ რამდენი ქართული სიტყვა ითქვა თუნდაც ერთი დღის განმავლობაში, არავითარი რიცხვი არ გვეყოფოდა. ვინდა გაართმევს ამას თავს? ვინ მოახერხებს ამის დაძლევას? ყველამ კარგად იცის, რომ ენის შესწავლა ასე საშინელი არ არის, რომ ენობრივ ნიშანთა მრავალფეროვნების დაძლევა არავითარ განსაკუთრებულ სიძნელეს არ წარმოადგენს.

როგორ ხდება ეს? რა ქმნის ამის შესაძლებლობას? ის მარტივი, მაგრამ დიდმნიშვნელოვანი ფაქტი, რომ ყოველი ენა სისტემას წარმოადგენს; ენა როდია ცალკეულ ინდივიდუალურ ნიშანთა (სიტყვათა) მექანიკური გროვა; არამედ მთლიანობა, სისტემის სახით ჩამოყალიბებული. ენას გააჩნია ყველა ის ნიშნები, რომლებიც სისტემა–ცნებით არის ნაგულისხმევი: სიმრავლე შემადგენელი ელემენტებისა, რომელნიც ერთმანეთთან გარკვეულს მიმართებაში იმყოფებიან, რის გამოც ეს სიმრავლე ორგანიზებულია და მრავლადობა მთლიანობას ქმნის და არა ელემენტთა მექანიკურ გროვას. ყოველ ენას გააჩნია სულ დიდი რამოდენიმე ასეული ძირი და რამოდენიმე ასეული ყალიბი, ფორმულა; და ამ ორი მონაცემის სხვადასხვგვარი ვარიაცია ქმნის უამრავ ახალ სიტყვას მის ყოველნაირი ნაირსახეობით.

მივმართოთ უბრალო ილუსტრაციას. ქართულში სიმრავლის აღსანიშნავად გამოყენებულია – ებ: კაცი (ერთი) – კაც–ებ–ი (ერთზე მეტი). მაგრამ ეს იმ შემთხვევაში, თუ სიტყვა „საგანს აღნიშნავს“, იბრუნვის, ერთი სიტყვით თუ იგი სახელია. ზმნაში კი –ებ– მრავლობითობის აღსანიშნავად არ გამოდგება: ის წერს – ისინი წერენ (და არა წერ–ებ!). ებ–ის ადგილი ნ–მა დაიჭირა. ახლა ვიკითხოთ: ზმნაში მრავლობითობა ყოველთვის –ენ–ით გადმოიცემა? რა თქმა უნდა, არა: მან დაწერა – მათ დაწერ–ეს: –ენ აწმყოში გამოდგა, მაგრამ ნამყო ძირითადისთვის შეუფერებელი აღმოჩნდა: აქ მის ადგილას –ეს მოგვევლინა.

მაგრამ ამ დროშიაც არ გამოგვადგება –ეს ყოველთვის: ე.წ. გარდამავალ ზმნებთან –ენ უნდა ვიხმაროთ და არა –ეს; მათ დაწერეს, გააკეთეს, ააშენეს,... მაგრამ: ისინი მოვიდნენ, დასხდნენ, გაკეთდნენ, აშენდნენ და სხვ. რაც ამ ნამყოს შესახებ ითქვას, იგივე უნდა ითქვას აწმყო დროის შესახებაც: იქაც ყოველთვის არა გვაქვს –ენ, არამედ ზოგიერთი (–ი ფუძიანი) გადამავალი და ყველა გარდაუვალი ზმნა საჭიროებს –ან დაბოლოებას: ისინი წერენ, აშენებენ, აკეთებენ..., მაგრამ: ისინი გზავნიან, წვრთნიან, დევნიან, ხსნიან... დგებიან, სხდებიან, შენდებიან, კეთდებიან და სხვ...

რა გამოდის? სიმრავლის კატეგორიის გრამატიკულად აღნიშვნისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართული იყენებს სხვადასხვა ნაწილაკებს (–ებ, –ენ, –ეს, –ან...) იმისდა მიხედვით სახელის მრავლობითობაა აღსანიშნავი თუ ზმნის, ზმნაში აწმყო დროა თუ ნამყო ძირითადი, გარდამავალი ზმნაა თუ გარდაუვალი... ყველა ეს ნაწილაკები სიმრავლეს აღნიშნავს, მაგრამ ყოველი მათგანი თავისებურს, ამიტომაც ისინი განურჩევლად როდი იხმარებიან; ყოველ მათგანს ზედმიწევნით გარკვეული ადგილი აქვს მიჩენილი, ყოველი მათგანი ქართული ენის მორფოლოგიურს სისტემაში გარკვეულ როლს ასრულებს.

მსგავსსავე მდგომარეობას ვხედავთ სახელთა სინამდვილეში. ქართულში რამოდენიმე ათასი სახელი გვაქვს¹; საგანთა სხვადასხვა ურთიერთობის აღსანიშნავად თითოეული მათგანი იცვლის ბრუნვას, მაგრამ ამის გამო კი არ ვიღებთ ათეულ ათასს ნაირსახეობას. არა, სულ რაღაც 12 ყალიბი გაგვაჩნია და თუ ეს ვიცით, ვიცით ყოველი შესაძლო სახე, რომლითაც ეს სახელები მოგვევლინება ქართულს მეტყველებაში.

ამავე მიზეზის გამო თვით ურთულესი ქართული ზმნა რამოდენიმე ასეულ ყალიბით ამოწურავს მთელს თავის მრავალფეროვნებას. ყველა ეს ყალიბები – სახელისა თუ ზმნის, სიტყვათწარმოებისა თუ სიტყვათა შეუღლებების – წარმოადგენენ ფორმულებს, რომელნიც ენობრივი სინამდვილის მრავალფეროვნების დაძლევის საშუალებას იძლევიან. როცა ენას სწავლობთ, ჩვენ ვსწავლობთ ძირითად მასალას (სიტყვებს) და ამ ყალიბებს (ფორმულებს), რომელთა შემწეობით ამა თუ იმ ენაში ეს ძირითადი მასალა ათასგვარ ვარიაციაში წარმოგვიდგება რომელთა საშუალებით ენის სისტემა აიგება.

ყოველი ენა სისტემას წარმოადგენს: სისტემას ბგერათა, სისტემას ფორმათა, სისტემას სიტყვაწარმოებათა... და როცა შეისწავლება ცალკე მეტყველებითი ფაქტი, ისე შეისწავლება, როგორც მონაწილე ამ სისტემისა.

ენა ისტორიულად ცვალებადი კატეგორიაა

¹ სახელი და არა ძირი: ძირთა რაოდენობა შეუდარებელივ მცირეა.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ენა, როგორც გაგებინების საშუალება საწარმოო ურთიერთებაში მყოფ ადამიანთა, უაღრესად სოციალური მოვლენაა; რომ იგი როგორც ნიშანთა სამყარო, იდეოლოგიურ მონაცემს წარმოადგენს და ზედნაშენური ბუნებისაა; ვიცით ისიც, რომ ეს ნიშანთა სამყარო ცალკეულ მოვლენათა გროვა კი არ არის, არამედ ჩამოყალიბებული მთლიანობის სახით გაშლილი სისტემაა.

სხვადასხვა ენის სისტემა ერთმანეთისაგან განსხვავდება, როგორც იმ მასალის მიხედვით, რომლისაგანაც იგი აგებულია, ისე თვით აგებულების მიხედვითაც; ერთი ენის აგებულება ჩვეულებრივ თვალსაჩინოდ განსხვავდება მეორისაგან, ზოგჯერ კი ძირითადადაც. ამიტომ ხდება ის, რომ ერთი ენის გრამატიკა (აგებულების შესახებ მოძღვრება) ისევე გამოუსადეგარია მეორე ენის აგებულების გასათვალისწინებლად, როგორც „ერთი ქალაქის გეგმა შეუძლებელია მეორე ქალაქის დასათვალიერებლად იქნეს გამოყენებული.

ენათა სისტემების განსხვავებულობის შესახებ ჩვენ სპეციალურად გვექნება თავის დროზე საუბარი, აქ კი ჩვენი მსჯელობის საგანი უნდა გახდეს ერთი თვისება, რომელიც ყოველგვარი აგებულების ენას ახასიათებს, ყველა ენის სისტემისთვის არსებითია და, მაშასადამე, საერთოდ ენა – ცნების არსებით ნიშნად უნდა იქნეს მიჩნეული: მხედველობაში გვაქვს ენის განვითარება.

ენობრივი სისტემა დროთა ვითარებაში იცვლება; იცვლება სისტემის ყოველი რგოლი, ზოგი მეტად, ზოგი ნაკლებად, ზოგჯერ ნელა, ევოლუციურად ზოგჯერ სწრაფად, რევოლუციონურ ნახტომების სახით.

საკმარისია ავიღოთ რომელიმე ენის განვითარების ორი მომენტი რომელიც დაკავშირებულია ერთმანეთს რამდენიმე საუკუნის მანძილით, რომ ერთბაშად თვალში გვეცეს ის ცვლილება, რომელიც დროის მცირე მანძილზე ისე შესამჩნევი არ არის: ცვლილება ეხება ბგერებს, სიტყვათა ფორმებს, სიტყვათა მნიშვნელობას და კიდევ უფრო სიტყვათა შემადგენლობას, – იკარგება მრავალი სიტყვა, ჩნდება კიდევ უფრო მეტი...

შორს რომ არ წავიდეთ, ორიოდ მაგალითი ისევ ქართული სამწერლო ენის ისტორიიდან შეიძლება მოვიყვანოთ. ჩვენ ახლა ვამბობთ და ვწერთ: მუხლი, ხელი, ფეხი, ხარი, ხმა... ძველს ქართულში იწერებოდა: მუჭლი, ჰელი, ფეჰი, ჰარი, ჰმა... აწინდელ ხ–ს ადგილას იქ სხვა ბგერა ისმოდა („უფრო მაგარი“ ხ); რას წარმოადგენდა ეს ბგერა, ჩვენ შეგვიძლია გავითვალისწინოთ ზოგ თანამედროვე ქართულ კილოთა მიხედვით, სადაც ამავე სიტყვაში დღემდე დაცულია ის „სხვაგვარი ხ“ (ჰ)... მთის კილოებმა (თუშურმა, ფშაურმა, ხევსურულმა, მთიულურმა, მოხურმა) და ბარის ზოგმა კილომაც (ქიზიყურმა, ინგილოურმა) შემოინახა ეს ბგერა, სხვა კილოებმა (ქართლულმა, კახურმა, იმერულმა, გურულმა) დაკარგეს იგი; სალიტერატურო ქართულსაც სამუდამოდ გამოესალმა ეს ბგერა და მის ნაცვლად ჩვენ ყველგან ხ–ს ვხმარობთ; ვხმარობთ ისეთს შემთხვევაშიაც, სადაც ხ–ს ხმარების გამო ორი, ძველად განსხვავებული გარეგნობისა და მნიშვნელობის სიტყვა ერთმანეთს ემსგავსება, ერთმანეთში ვეღარ გაირჩევა: წინათ იყო ჯერჰი. („ჯერჰი სჯობია ღონესა“) და ხერხი („ეს ხერხი კარგად ხერხავს“); განსხვავებული იყო მნიშვნელობა, განსხვავებული იყო გამოთქმაც. ამჟამად, ორსავე შემთხვევაში „ხერხი“ გვაქვს. ამ სიტყვების გარჩევის საჭიროებას უნდა შეეშალა ხელი ჰ–ს დაკარგვისათვის. მაგრამ ისტორია არც ასეთ შემთხვევებს დაერიდა და გადაშენებას ჰ ასეთმა შემთხვევებმაც ვერ გადაარჩინა.

ძველად ქართულში ჩვეულებრივი იყო ფორმები, როგორცაა: გააკეთის, დაწერის... დგების, წვების, ჯდების... აი თუნდაც ისეთი, „ვეფხის–ტყაოსნის“ ერთ–ერთ ტაეპში რომ გვხვდება:

„საწოლს დაწუა, ტირს, მტირალსა ცრემლი ძნელად ევცევის
„ვითა ვერხუი ქარისაგან ირხევის და იკეცების
„რა მილულდის, სიახლევე საყუარლისა ეოცების
„შეკრთის, დიდი დაიზახის, მით პატიჟნი ეოცების... ამჟამად არც ერთს ამ შემთვევაში ქართული –ის დაბოლოებას არ იხმარს: ზოგგან –ა მოვა ბოლოს (ევოცება, ირხევა, იკეცება, ეოცება), ზოგგან დაბოლოების ცვლილების გარდა ზმნის დროც შეიცვლება (დაიძახებდა ხოლმე...).

არც ფრაზაში სიტყვათა ურთიერთობაა ამჟამად წინანდებური: „ვეფხის-ტყაოსანში“ ვკითხულობთ:

„ყმა მტირალი შეებრალა, ამად ცხელნი ცრემლნი ღუარნა
„მაგრამ უჯდა უცხოს უცხო, არ ბაგენი აუბარნა
„ყრმამან თქუა თუ გონებანი ჩქარნი ჩემთვის დააწყნარნა
„ცრემლ დენილი შეეხუეწა, ადგა, მუკლნი მიუყარნა... ძველებურია „ცრემლნი ღუარნა“, „ბაგენი აუბარნა“, „გონებანი დააწყნარნა“, „მუკლნი მიუყარნა“... თანამედროვე ქართული არც ერთ ამ ზმნაში „ნ“-ს არ იხმარს... სხვა მაგალითებს არ გამოვეკიდებით და აქ სიტყვათა მნიშვნელობის ცვლის ორიოდ შემთხვევას მოვიყვანთ.

ყველამ კარგად ვიცით, რასაც აღნიშნავს ამ ჟამად სიტყვა „მეცნიერი“; ძველ ქართულში ამ სიტყვას სულ სხვა მნიშვნელობა ქონდა: იგი აღნიშნავდა „მცოდნეს“ და „ნაცნობს“: „შევკრიბენ კარსა დარბაზისა ჩუენისასა მდდელთ–მოდღუარნი, ერისთავთ–ერისთავნი, ერისთავნი და ყოველთა ჰევთა ზემოთა და ქუემოთა აზნაურნი, მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი“–ო, – მოგვითხრობს მე–XI საუკუნის ცნობილი იურიდიული აქტი; აქ გამოთქმა: „შევკრიბენ... აზნაურნი, მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი“ – ნიშნავს: შევკრიბე ბჭობის საქმის მცოდნე აზნაურბიო: მეცნიერი მცოდნე.

ფრაზაში კი: „წუთ–წუთ მოვიდიან მისა მეცნიერნი მისნი და ჰგონებედ ვითარმედ პოონ იგი მკუდარი“, „მეცნიერი“ ნიშნავს „ნაცნობს“: „მალ–მალე მოდიოდნენ მასთან მისი ნაცნობები და ფიქრობდენ, რომ იპოვიდენ მას მკუდარს“...

ცნობილი თქმა: „თუ კაცი ჭირსა არ დათმობს ლხინი რა დასათმობია“ შეუსაბამობას შეიცავს, თუ „დათმობა“ აწინდელი მნიშვნელობით გავიგეთ, მაგრამ ყველაფერი თავის ადგილას იქნება, თუ მოვიგონებთ, რომ ძველს ქართულში „დათმობა“ „მოთმენას“, „გამღებას“ ნიშნავდა: „თუ კაცი ჭირს არ დათმობს, ლხინი რა დასათმობია“– ე.ი. „თუ კაცი გაჭირვებას არ გაუძლებს, ლხინს რაღა გამღება უნდაო“...

არას ვიტყვით იმაზე, რამდენი ძველი სიტყვა სრულიად გამოვიდა ხმარებიდან, მოკვდა, და რამდენი ახალი სიტყვა შეეძინა ქართულს.

რა იწვევს ენის ცვლას? რა წარმართავს მის განვითარებას? ამაზე პასუხი მარტივად გაიცემა, თუ ჩვენ მოვიგონებთ რაშიც მდგომარეობს ენის სოციალური ფუნქცია: ენა საწარმოო ურთიერთობაში მყოფ ადამიანთა ურთიერთობის იარაღია, გაგებინების საშუალებაა; ენა ცოცხლობს იდენად, რამდენადაც ის ამ სოციალურს ფუნქციას ასრულებს. საწარმოო ძალთა განვითარება იწვევს საწარმოო ურთიერთობის ცვლას; ერთი საზოგადოებრივ–ეკონომიურ ფორმაციის ადგილს იჭერს მეორე, და განა წარმოსადგენია ეს არ დაეტყოს ენას, რომლის არსებაც ამ საწარმოო ურთიერთობასთან არის დაკავშირებული?!

საწარმოო ურთიერთობათა განვითარების დიალექტიკა საფუძველია ენის განვითარების დიალექტიკისა. ახალი სოციალურ–ეკონომიური ფორმაცია ახალ

ეტაპს მოასწავებს ენის განვითარებაში. აკად. ნ. მარის უდიდეს დამსახურებად უნდა მივიჩნიოთ ცდა სოციალ-ეკონომიურ ფორმაციებზე დაყრდნობით ენის განვითარების ეტაპების დადგენისა.

როცა ენის განვითარებაზე ვლაპარაკობთ საწარმოო ურთიერთობათა განვითარებასთან დაკავშირებით, ერთის წუთითაც არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ყოველ ენობრივ მონაცემში თანაბრად როდი აღიბეჭდება საწარმოო ურთიერთობათა ცვლა. ყველაზე მკვეთრად მას ასახავს ლექსიკა (სიტყვათა მარაგი), და ეს სრულიად ბუნებრივია, იმიტომ რომ მანძილი ბაზისსა და ზედნაშენს შორის – აქ ყველაზე მცირეა, კავშირი საგანსა და მის სახელს შორის ყველაზე მჭირდოა.

ენის ფორმები; აგებულება მეტს კონსერვატიულობას იცავს; წინა საზოგადოებრივ – ეკონომიური ფორმაციები აქ დიდს გამძლეობას იჩენენ და ამის გამო ხდება ის, რომ ენის აგებულების (მორფოლოგიის) ახსნა სათანადო ეკონომიურ ბაზისამდე დაყვანით უხეშ მექანიკურ შეცდომებს იძლევა.

ენა ვითარდება, ენის სიტემა დროთა განმავლობაში იცვლება, ენა ისტორიულად ცვალებადი კატეგორიაა ამიტომ არც ერთი ენობრივი მოვლენის მეცნიერული შესწავლა არ შეიძლება მის ისტორიულს ასპექტში შესწავლის გარეშე. მოვლენის შესწავლა ისტორიულს ასპექტში ნიშნავს მოვლენის შესწავლას მის განვითარებაში; ეს კი უცილობელი პირობაა მოვლენის მეცნიერული შესწავლისა. განვითარების თვალსაზრისით დედამიწის შესწავლამ შექმნა გეოლოგია, ცხოველთა სამყაროს მიმართ იმავე თვალსაზრისის გამოყენებამ წარმოშვა ბიოლოგია და ენათმეცნიერებაც მეცნიერებად იქცა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ენობრივი მოვლენა ისტორიულს ასპექტში იქნა წარმოდგენილი.

ყოველი არაისტორიული თვალსაზრისი ენის შესწავლისა მხოლოდ იმდენად არის გამართლებული, რამდენადაც ეს საჭიროა შემდომში ისტორიული თვალსაზრისის მომარჯვებისათვის. რომელიმე ენის შესწავლისას ჩვენ შეიძლება ავიღოთ ამოსავლად ან აწინდელი მდგომარეობა და აქედან გავემართოთ წარსულისაკენ ანდა პირუკუ წარსულის რომელიმე მომენტს დავემყაროთ და განვითარების შემდგომი ეტაპები გავითვალისწინოთ. ორსავე შემთხვევაში ჩვენ გვჭირდება ენობრივი სისტემის განაკვეთი – სქემა, ენის არსებობის გარკვეულ მომენტში; ამიტომაც ისტორიული თვალსაზრისის რეალიზაცია უთუოდ საჭიროებს არაისტორიული თვალსაზრისით დამუშავებულ სტატიკურ შესწავლას, რომელიც, ვიმეორებთ, ისტორიულ თვალსაზრისის გამოყენებად უძღურია მართებულად გააშუქოს ენობრივი მოვლენა და ამდენადვე თავისთავადს ღირებულებას მოკლებულად უნდა ჩაითვალოს.

ვითარდება ცოცხალი კუთხური მეტყველება, ვითარდება სამწერლო ენაც. უკანასკნელს მიმართავენ ხოლმე, როცა ენის განვითარების წინა საფეხურები სურთ გაარკვიონ. ეს აუცილებლობის საქმეა და არა სასურველობის: სამწერლო ენის განვითარება არ იძლევა სწორ სურათს ენის განვითარებისას: სამწერლო ენა ფასეული კულტურული პროდუქტია, მაგრამ მაინც კულტურული პროდუქტი; მეტყველების ბუნებრივი სახე ცოცხალ მეტყველებაშია მოცემული. ცოცხალი მეტყველების განვითარებაშია წარმოდგენილი ენის ბუნებრივი განვითარება; ამიტომაც: ენათმეცნიერულის თვალსაზრისით ცოცხალი მეტყველება შეუდარებლივ უფრო ფასეულია, ვინემ სამწერლო ენა. მხოლოდ მისი შესწავლა იძლევა სწორ წარმოდგენას ენის ბუნების რაობასა და ენის განვითარების საფუძვლებზე.

ენის ისტორიაზე, ენის განვითარებაზე როცა ვლაპარაკობთ არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ იმ მომენტს, რომელიც ამოსავალ წერტილს წარმოადგენს ენის

შემდგომი განვითარებისათვის. მხედველობაში გვაქვს ენის წარმოშობის საკითხი. უცნაური იყო ამ საკითხის ბედი ენათმეცნიერული აზროვნების ისტორიაში; იყო დრო, როცა ის ითვლებოდა ყველაზე საინტერესო საკითხად, როცა ენის შესახებ მსჯელობა უწინარეს ყოვლისა ამ საკითხის შესახებ მსჯელობას მოასწავებდა. ეს იყო ძველად, ქრისტიანული ენის დაწყებამდე რამოდენიმე საუკუნის წინ, სოკრატესა, პლატონისა და არისტოტელეს დროს, მაშინ, როდესაც ენათმეცნიერების ჩანასახიც კი არ მოიპოვებოდა. საუკუნეთა განმავლობაში ამ საკითხმა შეინარჩუნა მიმზიდველობა და მხოლოდ მე–XIX საუკუნეში, როცა ენათმეცნიერება, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერება საკუთარ ფეხზე მკვიდრად დადგა, ეს საკითხი უკანონო საკითხად იქნა გამოცხადებული. და შემთხვევითი არ არის, რომ პარიზის საენათმეცნიერო საზოგადოების წესდება პირდაპირ კრძალავდა ამ საკითხის შესახებ მოხსენების წაკითხვას საზოგადოების სხდომებზე. ეს არის დამახასიათებელი ინდოევროპეისტიკისათვის. სრულიად საწინააღმდეგო თვალსაზრისზე დგას აკად. ნ. მარი: ენის წარმოშობის საკითხი მას ენათმეცნიერების ძირითად საკითხად მიაჩნია.

აკად. ნ. მარის დამსახურება ამ შემთხვევაშიც ეჭვს გარეშეა: ენის წარმოშობის საკითხს ენათმეცნიერება გვერდს ვერ აუვლის; ეს საკითხი ერთ–ერთი ძირითადი საკითხთაგანია: ენათმეცნიერებისათვის იგი იმდენადვე არის მნიშვნელოვანი და აქტუალური საკითხი, რამდენადაც მნიშვნელოვანია და აქტუალური ბიოლოგიისათვის სიცოცხლის წარმოშობის საკითხი, საზოგადოებათმცოდნეობისათვის საზოგადოების წარმოშობის საკითხი. ამ საკითხით დაწყება არ შეიძლება, ამ საკითხით გათავება კი აუცილებელია.

კითხვები:

1. არის თუ არა მეტყველება ყველაზე ნიშანდობლივი თვისება ადამიანისა და როგორ ახასიათებს მატერიალისტური დიალექტიკა ადამიანს?
2. რაში მდგომარეობს ენის სოციალურობა?
3. რატომ არის ენა იდეოლოგიური მონაცემი?
4. რაში პოულობს მკაფიო გამოსახულებას ენაში კლასობრივი თვალსაზრისი?
5. რას წარმოადგენს ენა, როგორც სისტემა?
6. რატომ არის ენობრივი სინამდვილის განხილვა მის განვითარებაში – ძირითადი პირობა ენის მეცნიერული შესწავლისა?
7. რა უდევს საფუძვლად ენის განვითარების დიალექტიკას?